

MONUMENTELE MEMORIALE PENTRU MARTIRII DIN TÂRGUL LĂPUȘ

La 5 decembrie 1918, în Târgu Lăpuș, județul Maramureș, a fost comis, de către militari ai armatei ungare, un abominabil asasinat asupra populației românești pașnice. Acea dată și zi, de joi, nu va fi niciodată uitată de locuitorii Țării Lăpușului. Asasinatul era săvârșit la numai cinci zile după realizarea Marii Uniri, la numai cinci zile după împlinirea visului secular al românilor de a trăi cu toții într-un stat național.

Încă din 28 noiembrie, cu o săptămână în urmă, a fost lansată chemarea ca românii să vină în număr cât mai mare la Târgu Lăpuș, pe data de 5 decembrie, fiind și zi de târg („mărturie“, cum i se spune în zonă), pentru a li se comunica, de către delegații lor la Alba Iulia, hotărârile ce se vor lua acolo, la 1 decembrie, unde un popor, o națiune de câteva milioane, reprezentată de peste o sută de mii de români, trebuia să decidă, pentru totdeauna, Unirea Transilvaniei cu România.

Oribilul asasinat avea loc după evenimente internaționale care puseseră capăt atât războiului mondial cât și Imperiului austro-ungar; la 2 noiembrie Ungaria își proclamase independența de stat; la 11 noiembrie avusese loc armistițiul între Aliați și Germania, ca în ziua următoare să fie proclamată republica în Austria. A dispărut, astfel, imperiul bicefal, dar au rămas uneltele sale de opresiune care se opuneau mersului normal al istoriei. Se impunea, prin urmare, anihilarea lor, fapt ce a cerut poporului român mari sacrificii umane și materiale în anul 1919. Acum, însă, la sfârșitul anului 1918, românii transilvăneni erau slab înarmați în raport cu trupele maghiare bine dotate. Pe români nu-i apărau armele, ci numai credința că dreptatea e de partea lor. Știau că Unirea, de curând înfăptuită, se înscrie în mersul normal al istoriei și că în România toate popoarele vor fi egale. Doar, la Alba Iulia, se spusese: „Unirea tuturor românilor într-un singur stat numai atunci va fi statornicită și garantată prin istoria mai departe a lumii, dacă va răspunde tuturor îndatoririlor impuse prin noua concepție a civilizațiunii și ne va inspira datoria să nu pedepsim progenitura pentru păcatele părinților și, ca urmare, va trebui să asigurăm tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc aceleași drepturi și aceleași datorinți“¹. Tot atunci Adunarea Națională a hotărât, privind organizarea teritoriilor unite, dar și atitudinea față de naționalitățile conlocuitoare. În aliniatul unu, al punctului trei, se stabilește: „Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile

¹ V. Goldiș, *Discursuri*, București, 1928, p. 17—18; Idem, *Scrieri social-politice și literare*, 1976, p. 172.

legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc².

Lăpușenii adunați, aproximativ 1500 de persoane, în curtea școlii din centrul localității, au ascultat acestea și altele din cele ce s-au discutat și hotărât la Alba Iulia. Festivitatea era pe sfârșite când au năvălit soldații unguri, care au mitraliat și împușcat în masa de oameni pașnici. Abominabilul asasinat s-a soldat cu 32 morți și 140 de răniți³. Despre tragicul moment vorbesc documentele vremii și o investigație făcută cu aproape 50 de ani mai târziu.

Atunci, însă, o comisie mixtă româno-maghiară a încheiat, la 11 decembrie 1918, un raport referitor la masacrul de la Târgu Lăpuș, pe care-l prezentăm integral:

„În Lăpușul Unguresc (Târgu Lăpuș n.n.), joi (28 nov. crt.), s-a ținut adunare populară cu scopul de a alege delegații pentru marea adunare a poporului român la Alba Iulia. După alegerea delegaților, prezidentul Andrei Ludu, protopop în Lăpuș, a rugat poporul ca pe joia viitoare (5 dec.), să se întrunească iarăși la adunare poporală, ca să li se comunice din partea delegaților hotărârea adusă la Alba Iulia.

Pe ziua de 5 decembrie, poporul din Lăpuș și jur, conform invitației făcute, s-a întrunit iarăși în locul designat spre acest scop, în edificiul școlii confesionale gr(eco) cat(olice), situat în piața Lăpușului. Fiindcă la această adunare s-au adunat cam 1500 oameni, — neîncăpând în localurile școlii, adunarea s-a ținut sub cerul liber, în curtea școlii.

Aici notăm, că poporul s-a prezentat la adunare sub stindardul național, în cea mai mare ordine.

Prezidentul deschide adunarea la ora 10 și jumătate și delegații au comunicat poporului hotărârile din Alba Iulia. Un delegat, protopopul Ludu, a vorbit poporului în curtea școlii de pe un amvon. După dânsul a luat cuvântul avocatul dr. Ciortea, care a vorbit poporului din galeria școlii. Avocatul dr. Ioan Olteanu voia să închidă adunarea, dar abia adresase câteva cuvinte, s-a auzit un strigăt: «Fugiți oameni, că vin soldați străini», și în aceeași clipă au și urmat câteva detunături de pușcă, iar un om care ținea în mână un stindard, a căzut mort la pământ.

Poporul îngrozit a luat-o la fugă, peste grădina școlii, iar inteligența de pe balcon s-a adăpostit în localurile din etaj ale școlii.

Soldații străini, în număr de 60, cu 2 mitraliere, au așezat apoi o mitralieră în poarta școlii și au pușcat în mulțime, până ce publicul s-a refugiat, care încotro a putut, afară de vreo 14 cari au rămas morți în curtea școlii.

După măcel, soldații unguri s-au urcat în etaj și între baionete au silit inteligența română să părăsească localul școlii. În urma provocării brutale, intelectualii au părăsit școala între baionete, — în piața

² Idem, *Discursuri*, p. 19; Idem, *Scrieri*..., p. 172—173.

³ A. Precup, *Date despre evenimentele din 5 decembrie 1918, de la Tg. Lăpuș*, ms. (la Biblioteca județeană Maramureș, nr. 559), p. 27. Alte informații dau cifra de 27 morți; A. Gociman, *România și revizionismul maghiar*, Ed. a II-a, București, 1934, p. 270—273; I. Olteanu, *Afirmarea românească în Someș. Patru ani de gospodărie liberală 1933—1937*, Cluj, 1937, p. 56—57; V. Căpâlnean, I. Sabău, V. Achim, *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională, Documente 1848—1918*. București, 1981, p. 358—359.

satului (din anul 1966 e declarat oraș, n.n.) au fost puși în rând în fața puștilor soldaților. Au scăpat de la moarte la intervenția unor jidani din loc și s-au resfirat la casele lor, afară de un învățător cu numele Suciuc din Dobric, care a fost pușcat în localul școlii, și afară de avocatul dr. Titus Ciortea, care a fost grav rănit la un picior.

Nu a fost destul atâtea, ci peste noapte soldații aceștia au umblat prin case, căutând pe comandantul gardei române și pe gardiști. Aflând pe un sergent din comuna Libotin, care a fost în serviciul gardei din loc, l-au omorât cu baionetele, iar banii, inelele și ghețele i le-au furat. Comandantul gardei, locotenentul Vasile Latiș, numai așa a scăpat de la moarte, că s-a refugiat în satul din jur.

O altă mitralieră au așezat-o în piață și cu aceasta au pușcat în oamenii adunați la târg, omorând o muiere, înaintea bisericii reformată.

Rezultatul acestei bravuri vandale a fost, că 14 oameni pașnici au fost omorâți și — după cum s-a constatat oficios, 40 au fost răniți. Dar numărul morților și al răniților e mai mare, deoarece mulți răniți au fost transporați de-ai lor acasă, pe care, și au murit pe drum sau acasă. Despre aceștia încă n-avem date pozitive.

În decursul investigației s-a constatat că numiții soldați unguri se țin de regimentul 39 din Dobrițin. Ei au fost trimiși pentru apărarea bunurilor erariale din comuna Strâmbul Băiuțului (Kohüvölgy), — au venit în Lăpuș fără a se putea constata că la invitarea cui; s-a constatat însă că a fost o bandă de hoți sub comanda locotenentului Szöcs Béla, inginer în Groși, care nu numai că a jefuit de la victimele împușcate de ei la Lăpuș banii, vestmintele și ghețele din picioare, dar au jefuit și banca românească «Lăpușana», furând de acolo o sută de mii de coroane.

S-a constatat mai departe, că numiții soldați au avut știre pozitivă, că în Lăpuș se va ține adunarea populară pe ziua de 5 decembrie, ceea ce apare din protocolul de investigație și anume din fasiunea martorului ungur Turuczó Ferenc, care zice, că intrând soldații în Lăpuș au întrebat pe sergentul român, care i-a întâmpinat la pod, că: «unde se ține adunarea românească».

S-a constatat mai departe, că soldații unguri, ajungând în piața Lăpușului, fără motiv și fără a le sta cineva în cale, au năvălit de-a dreptul asupra școlii române, unde se ținea adunarea, pe cei doi gardiști români, care făceau serviciu la poartă i-au dezarmat și fără nici o vorbă au început a împușca în oameni, la început din puști și apoi momentan din mitralieră, omorând și rănind o mulțime de oameni nevinovați.

S-a susținut în decursul investigației aserțiunea, că soldații unguri au fost atacați din partea românilor și numai după acest incident s-au năpustit asupra școlii. Aserțiunea aceasta nu corespunde adevărului, pentru că prin martori de toată încrederea s-a dovedit, că nimenea nu a pușcat asupra lor, nimenea nu i-a atacat, din contră chiar și cei doi soldați maghiari, cari au căzut, au ajuns în focul mitralierei și au murit de gloanțele mitralierei.

Prin actul acesta de barbarism s-a atentat la viața locuitorilor români din Lăpuș și jur, sub pretextul că românii din jur atacă averile

erariale din Strâmbul Băiuțului. Toți acești soldați au împușcat și omorât acolo vre-o câțiva oameni nevinovați.

În urma acestor acte brutale, inteligența română din Lăpuș și jur este adusă în teamă extraordinară, temându-și în orice moment viața de asemenea bande de hoți, cari se girează a fi trupe regulate ungurești.

Dej, la 11 decembrie 1918.

Dr. Ioan Mezei, avocat, dr. Augustin Bodea, avocat, dr. Artene Mureșan, căpitan, membri esmiși din Consiliul Național Român din Dej.

Observăm, că constatările din raport s-au făcut în acord cu exmișii Consiliului Național Maghiar.

Comisia mixtă a adus unanim hotărârea, că — atât în contra locotenentului Szücs Béla, cât și a celorlalți membri din detașament, să se pornească procedura judecătorească militară, prin C.N. Maghiar.

În ce privește cazul de la Strâmbul Băiuțului (comună în cercul Lăpușului), amintit în raport, deocamdată vă putem numai atâta comunica, că soldații maghiari au împușcat și în această comună în români, omorând la moment trei inși, dar numărul celorlalți morți și răniți nu s-a putut încă constata, pentru că oamenii, cari au fost din diferite comune, i-au și dus cu ei.

Întreg detașamentul de 60 membri stă azi încă în Strâmbul Băiuțului ținând comuna și întreg jurul sub teroare, încât Consiliul Național Român cercual din Lăpușul Unguresc, pe care l-am încredințat cu anchetarea cazului, ne-a răspuns, că ancheta deocamdată nu o poate face, pentru că din cauza terorismului nu se pot apropia de sat și nici oameni de pe acolo nu pot veni la sediul Consiliului.

Dej, la 11 decembrie 1918.

Cu stimă: Consiliul Național Român al comitatului Solnoc Dobâca în Dej, Dr. Liviu Micșa, prezident

Dr. C. Ciupe, secretar.

Iată mai jos numele celor ce au fost omorâți de soldații maghiarii cu ocaziunea masacrului de la Lăpușul Unguresc:

1 Filip Vasile, plutonier din comuna Libotin, omorât în chipul cel mai îngrozitor, având 32 de împunsături cu baioneta în piept și spate și două împușcături, i-au tăiat un deget, pe care avea două inele, i s-a făcut o cruce în frunte tăiată cu baioneta, și l-au desbrăcat complet.

2. Ungur Teodor, agricultor din Libotin

3 Perhaiția Varvara, țărancă din Libotin

4 Dr. Ciortea Titus, avocat din Tg. Lăpușului, mort mai târziu din cauza rănilor

5 Vasile Suci, învățător din Dobricul Lăpuș

6 Maria Titu, țărancă din comuna Răzoare

7 Vlașin Vasile, din comuna Răzoare

8 Petru Pop, din comuna Suci de Sus

9 Maria Poliar, din comuna Suci de Sus

10 Ioan Chindriș, al Petri, din comuna Suci de Jos

12. Filip Simion, din Suci de Jos

11 Bude Casian Pavel, din Suci de Jos

- 13 Luchian Nicolae, din comuna Costeni
- 14 Lucian Gavrilă, din comuna Costeni
- 15 Pop Teodor P. Ioan, din comuna Groși
16. Ungur Nicolae, din comuna Groși
- 17 Vasile Bude, din comuna Ungureni
- 18 Vasile Herman, din Strâmbul Băiuțului
- 19 Ioan Șanta P. Gheorghe, din comuna Rogoz
- 20 Năstăcuța Perhaița, din comuna Libotin
- 21 Teot Rachila, din comuna Dămăcușeni
- 22 Pop Ioan Melinteanu, din comuna Lăpuș
- 23 Herța Gheorghe, agricultor din Rogoz
- 24 Șanta Ileana, țărancă din Rogoz

Afară de aceștia au fost răniți 90 de români dintre cari 10 au rămas invalizi, iar ceilalți s-au vindecat rămânând numai cu urmele rănilor⁴.

Din aceeași zi, de 5 decembrie, și din zilele următoare sunt și alte documente⁵ care se referă la tragedia de la Tg. Lăpuș. Acestea sunt declarații ale unor participanți direct la eveniment, a căror viață a fost amenințată de către acei asasini unguri. Așa e declarația, din 6. 12. 1918, depusă la Consiliul național român al comitatului Solnoc—Dobâca de către preotul ortodox român „Ioan Andreiu din Coruieni, care a fost martor ocular la măcelul îngrozitor din Lăpușul Unguresc (Tg. Lăpuș n.n.)”⁶. Preotul descrie desfășurarea, în mod civilizat și pașnic, a întrunirii românilor, care, însă, este tulburată de soldații-asasini unguri. Descrie apoi brutalitatea acelor asasini, precum și intervenția unor evrei și maghiari pentru salvarea frunțașilor români duși spre un zid pentru a fi executați.

Un alt document, din 7. 12. 1918, spune „că în urma atentatului soldaților maghiari au murit 38 de români și sunt numeroși răniți”⁷. Acest document, înaintat „Către Comandamentul trupelor de ocupație din Bistrița” ne dă informații valoroase, începând astfel: „Subsemnatul dr. Liviu Micșa, președintele Consiliului național român al comitatului Solnoc—Dobâca are onoare a vă aduce la cunoștință cele ce urmează: Îndată după ce s-a aflat despre hotărârea adunării naționale din Alba Iulia, consiliul maghiar al județului nostru s-a întrunit în orașul nostru Dej care e capitala județului și a redicat protest în contra hotărârii de la Alba Iulia, motivându-și protestul cu existența de o mie de ani a statului maghiar și amenințând cu învrăjbirea și cu un nou războiu, dacă se va înfătuși unirea Ardealului cu România.

Acest protest l-au lansat și în presă, invitând totodată toată maghiarimea din Ardeal ca să protesteze la fel.

⁴ A. Gociman, *op. cit.*, p. 270—273; I. Olteanu, *op. cit.*, p. 54—56; V. Căpălnean, I. Sabău, V. Achim, *op. cit.*, p. 356—358.

⁵ C. Grad, *Documente inedite privind incidentele de la Târgu Lăpuș și Cufcaia din decembrie 1918*, ms. (Se află la Muzeul județean Maramureș, pentru Maramureș, VII).

⁶ Idem.

⁷ Idem.

Luarea acestei poziții din partea consiliului maghiar față de dreptul de liberă dispunere a poporului român peste soarta sa a predispus spiritele în cercurile maghiarilor la o ținută dușmănoasă față de noi⁸.

Masacrul din 5 decembrie 1918 e prezent și acum în memoria oamenilor din zonă. Mai trăiesc puțini din cei care atunci aveau câțiva ani. Aceștia își amintesc cu durere de tragedia de atunci. Relatările lor se bazează pe cele auzite de la unii participanți direcți la evenimentul tragic din acea zi de neuitat. Așa e relatarea lui Vasile Vasc⁹. Cele povestite de el sunt cunoscute de la Vasile Latiș¹⁰. Avertizarea poporului, adunat în curtea școlii, „că vin dușmani“, a dat-o „preotul Teodor Herman din Răzoare, care a strigat: «Fugiți, oameni buni, unguri-s pe noi!» Lumea nu mai știa ce să creadă. Până să se dezmeticească, o bandă înarmată a înaintat până în fața școlii din piață, unde erau oameni adunați și își ascultau delegații. Au instalat aici mitraliere și au început să terorizeze târgul. Îl căutau pe Vasile Latiș, comandantul gărzii naționale locale¹¹, care împreună cu „soția sa, Veronica, s-au ascuns în galeriile de mină din Răzoare. Căutându-l pe Vasile Latiș, bandiții au ajuns la casa lui, în timpul nopții. Acasă era fetița adoptivă a acestuia, Iuliana (n. 1911). Au trezit-o s-o întrebe despre părinți. Văzând-o că are, prins în păr, tricolorul românesc, au vrut s-o împuște. Fetița a fost salvată de către jandarmul maghiar Molnar Iosif, zis Feri, din Tg. Lăpuș¹².

Detășamentul militar de asasini i s-au alăturat și locuitori maghiari ca: Szász Samoilă, Kokeș Alexandru, ca și inginerul Szücs Béla, care activa în Groșii Țibleșului¹³, de fapt adevăratul organizator al asasinatului.

La rândul său, preotul „Teodor Herman s-a ascuns la fierarul Rednic Dumitru, căsătorit cu o maghiară. A stat în podul grajdului până sâmbătă seara, când soldații-asasini au părăsit Tg. Lăpuș. Aflaseră că vine în localitate un batalion românesc de la Gâlgău¹⁴.

Un alt lăpușean, Ion Lucian, din satul Costeni, în vârstă de 81 ani, în anul 1990, povestea cum a fost asasinat bunicul său, căruia, în 1914, i-au fost luați trei feciori pentru fronturile deschise de Austro-Ungaria. „Bunicul meu — spunea el — mergând la Tg. Lăpuș, la adunarea din 5 decembrie 1918, împreună cu alți vreo 50 de costenari, a fost ucis de către o bandă de criminali. Lucurile s-au petrecut așa: când s-a tras în mulțime, bunicul a fost împușcat în picior. Nemaiputând să fugă, s-a ascuns printre morți și răniți. Dar unul din bandă l-a observat și l-a strâpuns cu baioneta. Așa a murit de baionetă¹⁵. Și încheie astfel nepotul: „Numele lui este trecut pe Monumentul Eroilor¹⁵, din Tg. Lăpuș.

⁸ Idem.

⁹ Vasile Vasc (n. 12.11.1910), str. M. Sadoveanu nr. 11, Tg. Lăpuș.

¹⁰ Vasile Latiș era învățător. Pe front a fost ofițer în armata austro-ungară.

A fost apoi inspector școlar. Lui Vasile Vasc i-a fost naș de cununie.

¹¹ Șt. Bellu, în *Graiul Maramureșului*, II, nr. 292, sâmbătă, 1.12.1990, p. 3.

¹² Carnet de teren, IX, p. 53.

¹³ Idem, p. 52.

¹⁴ Idem, p. 52—53.

¹⁵ Șt. Bellu, op. cit.

Locuitorii zonei Lăpuș, ca și autoritățile județului Someș aveau convingerea că se impune imortalizarea momentului 5 decembrie 1918, precum și amintirea martirilor de atunci, prin cât mai dese evocări și ridicarea unui însemn memorial. Astfel, despre tragicul eveniment s-a vorbit de nenumărate ori în așezările zonei, ca și în alte părți ale Transilvaniei. Momentul a fost evocat și cu ocazia Adunării generale a Astrei, ținută la Rășinari, în 28 iulie 1929. În luna următoare, „În 15 August... s-a aranjat de despărțământ (al Astrei din Tg. Lăpuș n.n.), cu concursul studenților universitari, o petrecere a cărei venit de lei 6000 s-a destinat pentru comandarea unei plăci comemorative a măcelului din 5 decembrie 1918 pe care se va grava numele celor 24 măcelăriți în curtea școlii gimnaziului «Petru Rarcș»”¹⁶.

Dorința lăpușenilor s-a împlinia abia în anul 1936, la 21 mai¹⁷, când, în centrul localității Tg. Lăpuș, în fața catedralei a fost dezvelit monumentul martirilor, a cărui inscripție anunța că însemnul e „Spre veșnică recunoștință și omagiu eroilor căzuți la 5 decembrie 1918 pentru întregirea neamului. Filip Vasile plotoner, Suciș Vasile învățător, Vlașin Vasile, Ungur Teodor, Perhaița Varvara, Pop Dumitru, Chindriș Ioan, Dr. Ciortea Titus, Bude Casian, Șanta George, Pop Teodor, Buda Vasile, Ungur Nicolae, Dumitru Filip, Herman Vasile, Lucian Gavril, Lucian Nicolae, Șanta Ioan, Herța George, Bude Zecheiu, Herman Ludovica și 86 răniți. Ne-am jertfit viața cu drag celui mai scump ideal Unirea tuturor românilor și aceasta să Vă servească drept pildă pentru a păstra pământul sfânt al Țării stropit de sângele nostru”.

Comparând cele două tabele, cu numele martirilor, constatăm că sunt comune 16 nume, iar 13 nume apar numai într-o parte sau numai în alta. Adăugând cele trei persoane împușcate la Strâmbu Băiutului, de aceeași asasini, obținem numărul de 32¹⁸ martiri, așa cum s-a văzut mai sus.

Autoritățile locale și ale județului Someș, căruia aparținea Țara Lăpușului, au ridicat monumentul martirilor cu scopul de a-i imortaliza pe „cei zidiți la temelie României”, fiind totodată „o sfântă datorie pentru toți beneficiarii actuali ai jertfelor de sânge, iar împlinirea acestei obligații trebuie grăbită ca prin eventuale omisiuni, inerente timpului care uită, să nu facem o operă insuficientă”¹⁹.

La festivitatea dezvelirii monumentului, lăpușenii au participat „cu aproximație zece mii de săteni în ținută de mare sărbătoare”²⁰. Au fost prezenți politicieni și membri ai guvernului: Valeriu Roman, fiu al Lăpușului, subsecretar de stat, Ion Olteanu, prefectul județului, Constantin C. Brătianu și alții.

Vorbitorii au evocat vitejia strămoșilor și dragostea lor pentru pământul românesc. Referindu-se apoi la tragicul moment, primarul Nico-

¹⁶ *Transilvania*, nr. 10—11, oct.-nov., 1929, p. 888.

¹⁷ I. Olteanu, *op. cit.*, p. 60.

¹⁸ Gheorghe Mășcan (1905—1980) spunea, la 21.02.1980, că dânsul a văzut, în după-amiaza zilei de 5 decembrie 1918, 39 de morți într-o sală de clasă, jos în stânga, în clădirea școlii din centrul comunei Târgul Lăpuș. (Cf. *Carnet de teren*, II, p. 181).

¹⁹ I. Olteanu, *op. cit.*, p. 53.

²⁰ *Ibidem*, p. 58.

lae Perhaița spunea că „și codrii răsunau de gemetele și plânsetele celor mutilați și familiile celor uciși mișelește în această piață”²¹. La rândul său Constantin C. Brătianu remarcă: „timpul, care netezește și acoperă multe, n-a reușit, de astă dată, să șteargă din minte și inimile noastre grozăvia faptei nedemne.

Și iată pentru ce peste pata de sânge, mărturie crudă a jertfei, am pus pentru totdeauna astăzi piatra recunoștinței și a reculegerii”. Dar continua el, „Nu am legat într-însa nici ură, nici răzbunare — am aprins doar candelă amintirii și am cioplit triumful dreptății pe care anii de restriște nu l-au putut opri”²².

În cuvântarea lui Valeriu Roman găsim cuvinte pline de emoție, când se referă la martiri, dar și de rele prevestiri pentru țara noastră, care s-au adevărit peste numai câțiva ani. „Să le cinstim amintirea (martirilor n.n.), — spune el — ca o mică satisfacție — postumă ce le-o dăm lor și ca o aducere aminte celor vii că fără spirit de jertfă libertatea nu se poate păstra. Toate neamurile mari din lume cinstesc memoria eroilor lor. Și noi românii, în ziua de azi, ne împlinim această sfântă datorie față de toți acei care s-au jertfit pentru noi”. Ca apoi să continue astfel: „Și aceasta trebuie s-o facem mai ales acumă când cei care ne-au ținut atâta vreme sub călcâiul lor, iară trag nădejde că ne vor putea pune din nou jugul pe grumazii noștri. În jurul nostru se ridică nori de război, libertatea noastră iară poate fi pusă în joc, noi iarăși noi (noi n.n.) jertfe vom trebui să dăm”²³. Cele spuse atunci, în 1936, sunt valabile, din păcate, și pentru sfârșitul de secol XX.

Între cei ce au vorbit, la manifestarea din 21 mai 1936, era firesc să fie și Ion Olteanu, ca prefect al județului, dar și ca unul care a scăpat cu viață din ghearele asasinilor. S-a adresat martirilor, spunând: „ne închinăm memoriei voastre sfinte. Monumentul ce v-am ridicat, v-a arăta de-a lungul vremilor puterea noastră de jertfă, tăria iubirii noastre de neam, o superioară conștiință națională, călită și oțelită la focul nestins a dragostei de țară.

Voi clăcașii de ieri, ați fost străjerii neadormiți ai hotarelor noastre etnice, apărându-le prin sufletele voastre mari și nobile cu ultima picătură a sângelui vostru.

Sângele vostru a dat cheagul vieții generațiilor de mâine cari trebuie să fie vrednice de jertfa voastră de ieri.

V-ați ridicat în slava cerurilor, alături de acele mărețe umbre, cari patronau spiritul de jertfă a generațiilor crescute și îndrumate de ei.

Și dacă zămislirea neamului a fost plămădită în lacrimi și sânge, voi ați rămas în marea tradiție a obârșiei noastre”. Iar în încheierea cuvântului său, Ion Olteanu se adresa celor prezenți, astfel: „Domnilor! O mică parte a epopeii naționale s-a desfășurat și pe pământul nostru. Ne-a onorat destinul, am onorat pământul prin jertfa sângelui vărsat.

Eroi ai neamului! Slăvită Vă fie memoria Voastră!”²⁴.

²¹ Ibidem, p. 60—61.

²² Ibidem, p. 62.

²³ Ibidem, p. 64.

²⁴ Ibidem, p. 65.

Se știe că militarii-asasini și șovinii locali nu au fost nici judecați și nici pedepsiți pentru crimele lor abominabile. De asemenea se știe că România și guvernele sale nu au dus, în perioada interbelică, o politică șovină față de minoritățile naționale din țara noastră și deci nici față de minoritatea maghiară de aici și nici față de Ungaria și poporul maghiar. Se știe, însă, că regimul horthist și guvernele de la Budapesta au susținut, în aceeași perioadă interbelică, o propagandă antiromânească virulentă, cu grave consecințe pentru românii de sub ocupația horthistă, în perioada 1940—1944.

Horthismul a acționat nu numai împotriva națiunii române, dar și împotriva a ceea ce simboliza românismul. Astfel de simboluri erau și monumentele memoriale, multe fiind distruse, demolate sau mutilate în Transilvania de Nord, începând cu primele zile ale lunii septembrie 1940, odată cu instalarea administrației invaziei horthiste. În actualul județ Maramureș au acționat asupra monumentelor memoriale din localitățile: Băsești, Borcuț, Stremț, Ulmeni etc. Și monumentul martirilor din Tg. Lăpuș a fost demolat imediat după invazia horthistă, la inițiativa elementelor șovine locale, între care era și pantofarul Juhász²⁵.

După eliberarea patriei, „în anul 1946 au fost înălțate, pe același loc, pietrele monumentului și pajura de altă dată”²⁶. Cu această ocazie, pe una din fețele monumentului a fost săpată următoarea inscripție: „Lt. rez. Sever Sălniceanu, serg. Iuliu Sălniceanu, sold. Teofil Cupșa, Roman Drumereschi. Acest monument a fost ridicat în anul 1935 (1936 n.n.). În anul de doliu 1940 a fost dărâmat. S-a reclădit în anul 1946 în amintirea Eroilor pentru reîntregirea neamului”. Precizăm că Sever Sălniceanu și Iuliu Sălniceanu erau din Suciul de Sus, iar Teofil Cupșa era din Tg. Lăpuș. Aceștia „au căzut eroic, cu arma în mână, pe frontul din Transilvania în lupta pentru eliberarea patriei de sub ocupația fascistă (hitleristă n.n.)-horthistă”, iar „Roman Drumereschi, din Băiut, ... a fost împușcat la marginea satului de către armata horthistă, în retragere. El a fost pus să-și sape groapa, în care s-a prăbușit după împușcare”²⁷.

Epopeea monumentului martirilor și eroilor din Tg. Lăpuș nu s-a încheiat atunci. În 1949 este demolat pentru a doua oară, „tot în timp de nopate, în mod organizat și cu sprijinul conducerii locale, în cadrul căreia reușiseră să se strecoare elemente dușmănoase”, față de poporul român, între care „amintim și pe Hajdu Zoltan”²⁸. De la această faptă mârșavă s-au scurs mai mulți ani până să fie refăcut.

Monumentul, înalt de 500 cm, construit din beton și marmură neagră, a fost amplasat în parcul din centrul orașului. Vulturul, ce-l avusese inițial, a dispărut după 1949²⁹. Cel instalat cu ocazia ultimei reconstrucții,

²⁵ R. Precup, *op. cit.*, 33.

²⁶ Ibidem, p. 39.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, p. 42.

²⁹ Vulturul, turnat din bronz, avea crucea în cioc. A dispărut în anul 1940. Se pare că a fost îngropat în fundația unei case, care se construia atunci. (Cf. Șt. Bellu, *op. cit.*)

în 1968, a fost turnat la Baia Mare, dintr-un aliaj de aluminiu și cositor³⁰. Ca elemente decorative, în afara vulturului, monumentul mai are patru vase la bază și patru sfere sus, toate din marmură albă. Mai sunt săpate în marmură cruci și ramuri de laur.

Dezvelirea oficială a monumentului a fost stabilită pentru data de 24 ianuarie 1968, dar această festivitate nu a mai avut loc niciodată. Nici presa nu s-a ocupat de acest monument. Doar într-un ziar central, la care, probabil, nu ajunsese consemnul tăcerii, a dat o notiță sub genericul „Manifestări consacrate Zilei Unirii“, care spunea: „Ieri, cu prilejul împlinirii a 109 ani de la Unirea Principatelor, la Tg. Lăpuș a avut loc dezvelirea unui monument ridicat în memoria luptătorilor pentru libertate, independență și unitate națională“³¹. Cum vedem o simplă știre. Adevărat, mai mult decât nimic. Însă, fără nici un comentariu, care se impunea la această a doua redezvelire. Atunci, în „Ziua Unirii“, cetățenii din localitate „au aprins lumânări și au depus o coroană de flori“³². Numărul lor a sporit mereu, dând naștere unei grandioase manifestări patriotice. Mai multe ore, cât a durat această „dezvelire“ sui-generis, a domnit o disciplină desăvârșită.

Nu putem încheia prezentarea acestui monument fără a menționa că „autoritățile de partid și de stat (formulă consacrată pentru perioada dictaturii comuniste), aici nu au depus flori, cu ocazia sărbătorilor naționale. Sesizările erau ascultate, ba chiar notate în carnete, și... la atâta se reducea totul.

Aparent, este inexplicabilă această atitudine ale autorităților comuniste față de un monument al martirilor români, asasinați de militari unguri. Ar fi o explicație, totuși: lipsa de coloană vertebrală a indivizilor care reprezentau puterea locală și județeană, dar și lipsa de patriotism a acelor conducători, precum și teama de a nu „supăra“ minoritatea maghiară de aici. De ce exista această teamă? Greu de explicat. Dar ea, teama exista, și încă puternică, persistentă. Acești indivizi aveau un cod propriu de la care nu se abăteau o iotă. Ei credeau că-i o mare greșeală evocarea, cu prea mult zel patriotic, a unor evenimente din istoria națiunii române la care comunismul nu-și adusese nici o contribuție. Despre „contribuția“ comunismului la viața națiunii române se poate vorbi doar de la 1944. Cu timpul, însă, au început a-și aroga „contribuții“ începând cu anul 1921, ca treptat-treptat să coboare până la 1893 și chiar mai în urmă... Din păcate această teamă, când e vorba de unele evenimente ale istoriei României, o vedem și după decembrie 1989, la cei care cu mult zel își zic opoziție. Asta mă face să afirm că partea aceea, fricoasă și fără coloană vertebrală, a fostei conduceri comuniste s-a mutat în așa-zisa opoziție. Teamă aceasta de a nu greși (față de cine?) era cu atât mai inexplicabilă cu cât „Comitetul executiv al Sfatului popular regional Maramureș, întrunit în ședința sa din 31 octombrie 1967, prin Decizia nr. 1415, a aprobat din fondul de „Rezervă

³⁰ R. Precup, *op. cit.*, p. 42.

³¹ Manifestări consacrate zilei Unirii, în *România liberă*, XXVI nr. 7236, joi, 25.01.1968, p. 1.

³² R. Precup, *op. cit.*, p. 45.

bugetară“, suma de 40.000 lei pentru reconstrucția monumentului. Acțiunea de reconstruire a fost dusă la îndeplinire de către Sfatul popular raionul Lăpuș, care a lucrat „cu mult simț de răspundere, cu responsabilitate și elan“³³.

Locuitorii Țării Lăpușului îi amintesc și-i pomenesc cu respect și venerație pe martirii din 5 decembrie 1918. Au făcut-o în timpul dictaturii comuniste, fără acordul autorităților respective. Acum, însă, sentimentele lor sunt împărtășite și de conducători.

Ca urmare, cu ocazia primei sărbători a zilei de 1 Decembrie ca „Ziua Națională a României“, la Tg. Lăpuș, în fața bisericii ortodoxe, în preajma căreia fusese amplasat, în 1936, Monumentul martirilor, deci în anul 1990, au fost dezvelite și sfințite două troițe³⁴, din lemn de stejar, închinată istoricului eveniment, ca și eroilor și martirilor ce și-au jertfit viața pentru împlinirea visului secular al românilor, Unirea, și eroilor-martiri care, în decembrie 1989, au lichidat dictatura comunistă din România.

Cele două troițe, înalte de 550 cm fiecare, sunt fixate în câte un postament din beton și au fețele acoperite cu ornamente ca: figuri umane (laice sau biblice), motive geometrice și vegetale și inscripții. De asemenea, fiecare troiță are acoperișul învelit cu draniță.

Troița din stânga, cum privim spre biserică, are pe fața dinspre vest inscripțiile: „Prin cruce la lumină “ și „Lăsați copilașii să vină la mine și nu-i opriți, căci împărăția lui Dumnezeu este a celor ca ei“ (Marcu, 10—14)³⁵. Stâlpul vertical are sculpturi reprezentând personaje biblice: „Maica Domnului“, „Iisus răstignit“, „Ieșirea din mormânt“, „Un apostol în fața mulțimii“ și, în final, „Iisus cu brațele încrucișate“. Pe fața de est, coborând de sus în jos, citim și vedem: „1 Decembrie 1918 zi sfântă tuturor românilor“, apoi două figuri, a lui Traian și Decebal, sub care e inscripția: „România a avut și are încă nevoie de bărbați adevărați“. Întâlnim apoi portretul martirului Vasile Filip, asasinat în mod bestial de către unguri, cum am văzut mai sus. Portretul e încadrat de inscripția: „Eroul Vasile Filip 1918“. Mai jos e redată o scenă de masacrare a populației civile, care, cu siguranță, se referă la oribilul asasinat din 5 decembrie 1918. Scena e în curtea școlii confesionale din centrul orașului. Civili, adică românii, unii sunt căzuți sub gloanțe, alții încă mai sunt în picioare. Călăii, purtând pene de cocoș, deci militari unguri, trag de la sol și de la etajul unei case, asupra mulțimii. Sub această imagine de groază citim: „Veșnică recunoștință eroilor ce și-au jertfit viața pe altarul sfânt al Patriei străbune, pentru reîntregirea neamului românesc“. Mai jos sunt două frunze de stejar, iar la baza troiței găsim un text din care aflăm că: „Această troiță a fost ridicată cu ajutorul S.G.C.L. Târgu Lăpuș și al Primăriei. Autor Al. Perța C. Colaboratorii: Emil B., G. Frățuțiu, S. Leșe, Aurica P.-Cuza“. Brațele

³³ Ibidem, p. 44.

³⁴ A. Petruț, în *Graiul Maramureșului*, II, nr. 311, joi, 27.12.1990, p. 2. (Troița din stânga, cum privim spre biserică, a fost inaugurată la 22.12.1990. Cea din dreapta, la 1.12.1990).

³⁵ Textul corect: „Lăsați copiii să vină la Mine și nu-i opriți, căci a unora ca aceștia este împărăția lui Dumnezeu. Marcu 10—14“.

laterale ale troiței sunt fixate de stâlpul vertical cu cuie din lemn. Pe monument sunt sculptate: motive geometrice, torsada, striuri, cruci, rozete, denticuli și capul de cal.

Troița din dreapta are capetele cosorobului sub formă de cap de cal³⁶, iar pe fața de vest, pe stâlpul principal, sunt frunze de stejar și următorul text: „Cel ce ține seama de povețe merge pe calea vieții, iar cel ce disprețuiește cercetarea umblă pe cale rătăcită“. (Proor. 10—17)³⁷. Partea de sus a stâlpului principal e încadrată între două ornamente în formă de stalactite. Fața aceasta are sculptate, de sus în jos, următoarele imagini: „Maica Domnului“, „Iisus răstignit“, „Dumnezeu binecuvântând“ și „Duhul Sfânt sub formă de porumbel“. În partea de jos a stâlpului se află o cruce realizată prin decuparea masei lemnoase. Brațele laterale ale troiței, prinse de stâlpul principal prin cuie din lemn și din fier forjat, reprezintă, datorită elementelor ornamentale, două jerbe din frunze de stejar. Pe fața de est, pe cosorob, citim: „Dreptatea a fost cucerită cu sânge“, iar pe stâlpul principal: „Glorie veșnică eroilor din dec. 1918 înfăptuitorii Marii Uniri și celor din dec. 1989 care ne-au scăpat de dictatura comunistă. Dec. 1990“. Mai jos este reprezentată o troiță la baza căreia se află popor îngenuncheat. La baza troiței mai citim că: „Această troiță a fost ridicată cu ajutorul credincioșilor din or. Tg. Lăpuș, cu concursul Primăriei și a șefilor de unități. Autor: Al. Perța-Cuza. Colaboratori: Radu Florian, Aurica Perța-C., Leșe Simion“³⁸.

Începând cu 6 decembrie 1992 în orașul Târgu Lăpuș se află încă două plăci memoriale³⁹, care se referă, una, în mod direct la abominabilul asasinat, făptuit de militarii unguri la 5 decembrie 1918, marcând clădirea în care avusese loc adunarea populară din acea zi tragică și de neuitat pentru românii lăpușeni, iar cealaltă, în mod indirect, amintindu-l pe primarul de atunci, Antal Szász, care a oprit, prin intervenția sa hotărâtă, extinderea măcelului.

Prima placă se află pe clădirea fostei școli confesionale⁴⁰, azi școala generală din Piața Eroilor. Placa e din marmură albă de 40/90 cm, fiind fixată deasupra porții de intrare în clădire. A fost cioplită la S.C. Mălagra S.A., de către meșterii Adrian Tuns și Dănuț Pop, sub îndrumarea ing. Ioan Leșe, care au săpat pe suprafața ei următorul text: „În această clădire a funcționat în anul 1918 Consiliul Național Român

³⁶ Motivul acesta este redat în zeci de exemplare la consolele de la biserica de lemn „Sfinții Arhangheli“ din Rogoz, județul Maramureș, monument de arhitectură de mare valoare, adevărată bijuterie în rândul monumentelor din România. Această biserică e la numai cinci km depărtare de centrul orașului Târgu Lăpuș.

³⁷ Textul corect: „Cel ce păzește învățătura apucă pe calea vieții, iar cel ce leapădă cercetarea rătăcește. Pilde 10—17“. (Textul acesta și cel de la nota 35 e în cf. cu Biblia, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1975).

³⁸ Același autor a mai confecționat troițe pentru: Timișoara, Chișinău (Basarabia), Ruginoasa și Satu Mare (Cf. *Gratul Maramureșului*, III, nr. 389/30—31.03.1991, p. 2), Baia Mare (Cf. *G.M.*, II, nr. 294/5.12.1990, p. 2), Buzești, com. Fărcașa (Cf. *G.M.*, III, nr. 398—399/12.04.1991, p. 1), Baia Mare (Dealul Dura), (Cf. *G.M.*, III, nr. 502/27—28.07.1991, p. 2), Băsești etc.

³⁹ Șt. Bellu, în *Gratul Maramureșului*, IV, nr. 1010/06.12.1992, p. 1.

⁴⁰ Școala confesională a fost inaugurată în anul 1858.

Lăpuș, care la 5 decembrie a anunțat în adunare populară Unirea Transilvaniei cu România. Adunarea a fost atacată de un detașament din R. 39 Debrein al armatei Ungare, pricinuid numeroase victime în morți și răniți⁴¹. La dezvelirea acestei plăci au fost prezenți credincioși lăpușeni în frunte cu protopopul ortodox Ioan Ciceu și preotul A. Mușșan. Corul bisericii ortodoxe a interpretat cântece religioase și patriotice.

De aici întreaga asistență, în frunte cu preoții lor, s-a deplasat la casa⁴¹ lui Antal Szász, pentru a fi dezvelită a doua placă memorială. Pe tot traseul, corul bisericesc și credincioșii ortodocși au cântat colinzi religioase. În fața casei erau așteptați de preotul reformat, de urmașii lui Antal Szász și de popor. S-a slujit, de către preoții ortodocși, un parastas pentru cel care a fost Antal Szász și s-a dezvelit placa de marmură albă, de 33/66 cm, pe care se află un text bilingv: „În această casă a trăit Szász Antal, militant local de seamă al prieteniei dintre maghiari și români (1878—1961)”⁴².

Szász Antal, ca primar, a fost prezent când s-au stabilit, în 28 noiembrie, delegații pentru Alba Iulia, cu care ocazie s-a convocat adunarea populară pentru 5 decembrie și când i-a asigurat „pe cei de față că populația maghiară localnică nu va împieta în nici un fel aceste acțiuni ale românilor”⁴³. Mai mult, în 4 decembrie, cu ocazia întrunirii delegaților, pentru a stabili detaliile de a doua zi, „Szász a informat Consiliul (Național Român cercual Lăpuș n.n.) că detașamentul de la Băiuț se pregătește să atace adunarea”⁴⁴. Atacul s-a comis, cum am văzut mai sus. Au fost zeci de morți, aproape 200 de răniți și peste 50 de persoane „între care și membrii C.N.R. cercual” duse „în piață pentru a fi executate”. Dar „Szász Antal, cu un grup de unguri și evrei, a imobilizat soldații însărcinați cu execuția, creind posibilitatea celor arestați să poată fugi”⁴⁵. A doua zi Szász și câțiva maghiari au fost arestați, urmând a fi pedepsiți, dar sosirea trupelor române i-a determinat pe criminali să fugă, iar arestații au scăpat cu viață.

Pentru faptele umane și pentru caracterul său cinstit și drept, românii, care l-au cunoscut direct sau au auzit de comportamentul lui Szász Antal, nu-l vor uita niciodată și-i vor păstra vie memoria.

Cele cinci însemne memoriale, prezentate mai sus, au o semnificație deosebită. Ne amintesc de atrocitățile comise de către guvernarea de la Budapesta și autoritățile maghiare față de națiunile cotopte de ei, în general și în mod special față de națiunea română. În același timp, însă, ne spun, cele cinci însemne, că poporul de rând, aparținând celor două națiuni, a trăit, în general, în bună înțelegere. Important și semnificativ e faptul că, în cele mai multe cazuri, a triumfat înțelepciunea poporului.

TRAIAN URSU

⁴¹ Str. Tineretului nr. 29.

⁴² „Ebben a házban élt Szász Antal a magyar román barátság jelentős helyi személysége (1878—1961)”.

⁴³ A. Vaida, în *Graiul Maramureșului*, IV, nr. 1013/11.12.1992, p. 1.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

MONUMENTS OF THE MARTYRS FROM TÂRGU LĂPUȘ**(Summary)**

On the 5th of December 1918, in the town of Târgu Lăpuș, 32 Romanian civilians were murdered and 140 others were injured by Hungarian soldiers from the 39 Debrecin Regiment.

The town hall and the citizens raised four memorials to commemorate the Romanian martyrs. They also dedicated a memorial plaque to the Hungarian mayor, who had saved the life of the Romanian intellectuals condemned to death by the same murderers.